

จากข้อมูลเหล่านี้เราสามารถจะเห็นการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของแหล่งและทิศทาง การค้าของ CMEA กับประเทศกำลังพัฒนา ก่อนสงครามประเทศเยอรมันตะวันออกทำการค้า กับประเทศกำลังพัฒนามาก แต่พอหลังสงครามจนกระทั่งถึงปี 1955 ประเทศเชคโกสโลวาเกีย และโปแลนด์มีบทบาทในการค้ามากขึ้น สำหรับประเทศโซเวียตนั้นได้เพิ่มการค้ากับประเทศ กำลังพัฒนาอย่างสม่ำเสมอจนกระทั่งหลังปี 1956 โซเวียตเป็นประเทศคู่ค้าของประเทศกำลัง พัฒนาที่ใหญ่ที่สุด ฉะนั้นตั้งแต่ปี 1956 ประเทศโซเวียตมีบทบาทอย่างมากในการค้า ก่อนสงคราม ประเทศแรกที่เป็นผู้รับสินค้าของประเทศ CMEA คือกลุ่มลาตินอเมริกา หลังสงคราม แบบแผนการค้าได้เปลี่ยนหลายครั้ง ระหว่างปี 1956-1958 ประเทศในอาหรับกลายเป็นประเทศ คู่ค้าใหญ่ที่สุดในบรรดาประเทศกำลังพัฒนากับประเทศ CMEA ประเทศในเอเชียอยู่ในอันดับ สอง ประเทศลาตินอเมริกาอยู่ในอันดับตามมา ในปี 1960 การเพิ่มการค้าของ CMEA กับประเทศ คิวบาทำให้ลาตินอเมริกามีบทบาทมากที่สุดอีกครั้ง

ประเทศ CMEA มีอัตราการการค้าดีขึ้นเมื่อทำการค้ากับประเทศกำลังพัฒนา ตัวอย่าง เช่นในปี 1955 การแลกเปลี่ยนสินค้าของประเทศอินโดนีเซียกับประเทศ CMEA นั้น สินค้า ออกของประเทศอินโดนีเซียขายในราคาต่ำกว่าราคาตลาดโลก และขณะเดียวกันต้องซื้อสินค้า เข้าในราคาสูงขึ้น ทำให้ประเทศอินโดนีเซียได้รับการสูญเสียอย่างมาก คือด้านหนึ่งได้รับเงินตรา ต่างประเทศน้อยลง อีกด้านหนึ่งผู้บริโภคนชาวอินโดนีเซียต้องจ่ายค่าสินค้าเข้าสูงขึ้น ประเทศพม่า ต้องสูญเสียประมาณ 10-20 เปอร์เซ็นต์ในการแลกเปลี่ยนสินค้ากับประเทศ CMEA จากการศึกษาสถิติการค้าของโซเวียต ปรากฏว่าในการค้าระหว่างโซเวียตกับอียิปต์นั้น ประเทศโซเวียต มีอัตราการการค้าดีขึ้นกว่าการค้ากับยุโรปตะวันตก ในทางตรงกันข้ามประเทศลังกาได้รับราคาสินค้าออก (ยาง) ที่ส่งไปสาธารณรัฐประชาชนจีนสูงกว่าราคาตลาดโลก และประเทศเยเมนได้รับเครื่องจักร จำนวนมากจากประเทศ CMEA ในราคาต่ำ ถ้าพิจารณาประเทศโซเวียตประเทศเดียว อัตรา การค้าของโซเวียตที่มากกว่า 100% แสดงว่าการค้าของโซเวียตกับประเทศเหล่านั้นได้รับกำไร มากขึ้น ตัวอย่างเช่นอัตราการการค้าของโซเวียตที่ทำการค้ากับประเทศกำลังพัฒนาตะวันตกเมื่อ เทียบกับประเทศคู่ค้าอื่น ๆ มีดังนี้คือ ในปี 1955 เท่ากับ 118% ปี 1956 เท่ากับ 100% ปี 1957 เท่ากับ 119% ปี 1958 เท่ากับ 116% จากตัวเลขเหล่านี้แสดงว่าประเทศโซเวียตได้รับผลประโยชน์ ในการค้ากับประเทศกำลังพัฒนายกเว้นปี 1956 และประเทศ CMEA อื่น ๆ ได้รับผลประโยชน์ เหมือนกัน

ประเทศ CMEA ได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ในการค้ากับประเทศกำลังพัฒนาตะวันตก เพราะประเทศ CMEA สามารถลดการพึ่งพาประเทศโซเวียตในสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมสะกัดแร่ ซึ่งประเทศ CMEA ได้อาศัยสินค้าเหล่านี้จากประเทศโซเวียต ประเทศ CMEA สามารถจะได้สินค้าเหล่านี้จากประเทศกำลังพัฒนา นอกจากนี้ต้นทุนการผลิตของสินค้าหัตถอุตสาหกรรมในประเทศ CMEA ลดลงเมื่อเทียบกับต้นทุนการผลิตสินค้าเกษตรและวัตถุดิบ ประเทศ CMEA ได้รับแรงจูงใจเพิ่มขึ้นที่จะเอาพวกเร่จากประเทศนอกกลุ่มเพราะการเปลี่ยนแปลงต้นทุนค่าเสียโอกาสไม่ได้รับการชดเชยจากการเปลี่ยนแปลงอัตราการค้า

สำหรับประเทศกำลังพัฒนาตะวันตกมีแรงจูงใจมากมายที่ทำให้ประเทศเหล่านี้ทำการค้ากับประเทศ CMEA ประการแรกประเทศในกลุ่มตั้งใจจะซื้อสินค้าเกษตรส่วนเกินจำนวนมาก เช่น กาแฟช็อคโกแลต เบียร์ ฝ้ายจากอียิปต์ ยาสูบจากกรีซ ปลาจากไอร์แลนด์ โกโก้จากกานา หนังสัตว์จากอาเณตินา เป็นต้น สำหรับสินค้าเข้าของโซเวียตที่ส่งจากประเทศกำลังพัฒนามีประมาณ 90-95% ประเทศเยอรมันตะวันออกสั่งซื้อฝ้ายจากอียิปต์ประมาณ 90% ประการที่สอง การค้ากับประเทศ CMEA ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาตะวันตกมีอำนาจในการต่อรองกับประเทศตะวันตกมากขึ้นเพราะมีประเทศคู่ค้าอื่นซึ่งเป็นประเทศ CMEA ประการที่สาม ประเทศกำลังพัฒนาขาดแคลนเงินทุนมาก ฉะนั้นจึงมีเหตุผลที่ประเทศกำลังพัฒนาจะสั่งซื้อเครื่องจักรซึ่งเป็นสินค้าที่ใช้ทุนน้อยกว่าจากประเทศ CMEA แทนที่จะซื้อจากอเมริกา อังกฤษ หรือเยอรมันตะวันตก อย่างไรก็ตามมีปัจจัยทางเศรษฐกิจหลายอย่างที่ไม่สนับสนุนการค้าระหว่างประเทศในกลุ่มกับประเทศกำลังพัฒนา ประการแรกคือ ประเทศ CMEA และโซเวียตมีความสามารถจำกัดที่จะซื้อสินค้าขั้นปฐมที่ประเทศกำลังพัฒนาเสนอขาย เมื่อถึงจุดนั้นผู้วางแผนของประเทศ CMEA ก็จะต้องลดการซื้อสินค้าเข้าหรือส่งสินค้านี้ออกขายต่อไปในประเทศอื่น (re-exporting) ด้วยเหตุผลทางการเมืองผู้วางแผนน่าจะใช่วิธีส่งออกขายต่อไปในราคาต่ำกว่าราคาขายปกติ (normal selling price) ประการที่สอง การขาดแคลนเงินตราต่างประเทศของประเทศทั้ง 2 กลุ่มและการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ CMEA เป็นเงินตราต่างประเทศมีความยากลำบากมาก ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาตะวันตกต้องการได้รับการชำระค่าสินค้าด้วยเงินตราต่างประเทศหรือเงินดอลลาร์ ซึ่งประเทศ CMEA ก็ขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ ในทำนองเดียวกันถ้าประเทศ CMEA ส่งสินค้าออกมากกว่าสั่งเข้าจากประเทศกำลังพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาก็ต้องกู้เงินตราต่างประเทศมาจ่าย ถ้าจะให้การค้าระหว่าง CMEA กับประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มขึ้นจะต้องเพิ่มทั้งสินค้าเข้าและสินค้าออกพร้อมกัน หรือต้องทำการติดต่อแบบสามเหลี่ยมซึ่งมี

ความยุ่งยากมาก ประการที่สาม จากหลักฐานที่กระจุกกระจายแสดงให้เห็นว่าประเทศโซเวียตไม่ได้ตั้งใจที่จะลดขนาดการลงทุนในบางสาขา เพื่อให้ประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มการส่งออกมายังประเทศโซเวียต เช่น ฝ้ายและขนสัตว์ เป็นต้น ถ้าไม่คำนึงถึงปัจจัยที่ไม่สนับสนุนการค้าระหว่าง CMEA กับประเทศกำลังพัฒนา การที่ประเทศในกลุ่มเพิ่มการค้ากับประเทศกำลังพัฒนามากขึ้นจะเป็นเหตุผลดีกว่าทำการค้ากับประเทศทุนนิยมอื่น ๆ

7.2.2 ช่วงหลัง ลักษณะของการค้าระหว่าง CMEA กับประเทศกำลังพัฒนาได้เพิ่มมูลค่าสินค้าอย่างมาก มีการปรับปรุงโครงสร้างการค้า และเพิ่มจำนวนประเทศคู่ค้า ซึ่งเราจะพิจารณาความเจริญเติบโตทางการค้าของ 2 กลุ่มนี้ทั้งด้านสินค้าเข้าและสินค้าออกได้จากตารางที่ 7.6 ประเทศโซเวียตมีส่วนในมูลค่าสินค้าที่ทำการค้าระหว่าง 2 กลุ่มประมาณ 60% ในช่วงทศวรรษ 1970 การค้าของประเทศโซเวียตกับประเทศเอเชีย แอฟริกาและลาตินอเมริกาเพิ่มขึ้น 3.8 เท่า โดยสินค้าออกเพิ่มขึ้น 3.4 เท่าและสินค้าเข้าเพิ่ม 4.4 เท่า

ตารางที่ 7.6 : แสดงมูลค่าการค้าระหว่างประเทศระหว่าง CMEA กับประเทศกำลังพัฒนา¹⁰
(ราคา f.o.b ปัจจุบันซึ่งมีหน่วยพันล้านดอลลาร์)

	1960	1970	1975	1979	1980	1981
สินค้าออก	0.1	4.7	12.4	23.2	27.5	31.5
สินค้าเข้า	1.0	3.5	11.4	17.9	24.5	26.6
การค้าทั้งหมด	1.1	8.2	23.8	41.1	52.0	58.1

อัตราการเจริญเติบโตเฉลี่ยต่อปีของสินค้าที่ทำการค้าระหว่าง CMEA กับประเทศกำลังพัฒนาในช่วงปี 1960-1980 มีประมาณ 14% อัตราความเจริญเติบโตนี้สูงกว่ามูลค่าการค้าระหว่างประเทศของ CMEA ทั้งหมด สิ่งนี้ทำให้ประเทศกำลังพัฒนามีกำลังมากขึ้นในการค้ากับประเทศสังคมนิยม ส่วนของประเทศกำลังพัฒนาในสินค้าที่ค้าขายกันของประเทศ CMEA ทั้งหมดเพิ่มจาก 13.5% ในปี 1970 เป็น 18.4% ในปี 1981 เมื่อเทียบกับ 6.9% ในปี 1960 สำหรับตัวเลขของแต่ละประเทศสังคมนิยมแสดงให้เห็นว่าส่วนของประเทศกำลังพัฒนาในการค้าระหว่างประเทศของ CMEA มีแนวโน้มเจริญเติบโตแบบคงที่ ตัวเลขเหล่านี้วิเคราะห์ได้จากตารางที่ 7.7 ที่แสดงทั้งมูลค่าการค้าระหว่างประเทศในรูปราคาปัจจุบัน และส่วนของประเทศกำลังพัฒนาในมูลค่าการค้าระหว่างประเทศคิดเป็นเปอร์เซ็นต์¹¹

¹⁰ A. Olshany and L. Zeven, *CMEA Countries and Developing States : Economic Cooperation*. (Moscow : Progress Publishers, 1984). p. 17.

¹¹ Ibid. p. 18.

ตารางที่ 7.7 : แสดงมูลค่าของสินค้าที่ทำการค้าระหว่าง 2 กลุ่มและส่วนของประเทศกำลังพัฒนา

ประเทศ	1970		1980	
	มูลค่า (ล้านดอลลาร์)	ส่วนร่วม (%)	มูลค่า (ล้านดอลลาร์)	ส่วนร่วม (%)
บัลแกเรีย	325	a. 5	2,898	13.5
เชโกสโลวาเกีย	888	11.9	3,523	11.9
เยอรมันตะวันออก	611	6.5	3,298	7.7
ฮังการี	454	9.4	2,455	13.1
โปแลนด์	586	8.2	2,994	10.4
รูมาเนีย	404	10.6	7,037	20.4
โซเวียต	4,959	20.2	35,888	23.5

ลักษณะของดุลการค้าระหว่างประเทศ 2 กลุ่มคือดุลการค้าของประเทศสังคมนิยมเป็นบวก เนื่องจากประเทศสังคมนิยมส่งสินค้าออกไปประเทศกำลังพัฒนามาก ซึ่งสินค้าออกเหล่านี้ได้แก่เครื่องจักร เครื่องมือ โลหะ เคมีภัณฑ์ วัสดุดิบ สินค้ากึ่งสำเร็จรูป และสินค้าอื่น ๆ ที่ประเทศกำลังพัฒนามีความต้องการมาก รวมทั้งสินค้าที่มีความสัมพันธ์กับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่ต้องการให้กับประเทศกำลังพัฒนา สินค้าเหล่านี้ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาสามารถสร้างความสามารถใหม่ในการผลิตทั้งสินค้าบริโภคภายในประเทศและสินค้าออก ฉะนั้นการเพิ่มสินค้าดังกล่าวถือเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายการค้าต่อกัน นอกจากนี้การที่ดุลการค้าของประเทศ CMEA เกินดุล(เป็นบวก)กับประเทศกำลังพัฒนา ทำให้ประเทศ CMEA มีความต้องการสินค้าของประเทศกำลังพัฒนามากขึ้นกว่าตามข้อตกลงทางการค้าที่ได้ทำกันไว้ เพราะความต้องการสินค้าเช่นนี้เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน แต่อัตราความเจริญเติบโตของสินค้าออกช้ากว่าสินค้าเข้าในประเทศกำลังพัฒนาเกิดขึ้นจากระบบเศรษฐกิจที่ล่าช้า ซึ่งมีปริมาณสินค้าจำกัดที่จะเสนอขาย

ปัจจัยจำนวนมากนำไปสู่ความเจริญเติบโตของการค้าระหว่างประเทศทั้ง 2 กลุ่มรวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจต่าง ๆ อย่างคงที่โดยใช้หลักที่ได้วางแผนไว้ระหว่างประเทศทั้ง 2 กลุ่ม การปรับปรุงกลไกความร่วมมือซึ่งกันให้ดีขึ้น องค์การค้าระหว่างประเทศของ CMEA มีความเกี่ยวข้องอย่างมากกับการขยายและปรับปรุงหลักของกฎหมายทางสัญญาการค้าและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับประเทศในเอเชีย แอฟริกา และลาตินอเมริกา ในกฎหมายนั้นจะให้

สิทธิเท่าเทียมกันและได้รับผลประโยชน์เท่ากันในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการและความร่วมมือกับประเทศกำลังพัฒนา

ในการสร้างความสัมพันธ์กับประเทศกำลังพัฒนานั้น ประเทศสังคมนิยมได้เสนอหลักการที่จะใช้ในโครงการของระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่ (New International Economic Order-NIEO) ในลักษณะเช่นนี้ควรจะพิจารณานโยบายภาษีของประเทศสังคมนิยมที่มีต่อประเทศกำลังพัฒนา เมื่อวันที่ 1 มกราคม 1965 (ก่อนที่ระบบ Generalised System of Preferences จะมีผลใช้บังคับ) ประเทศโซเวียตได้ยกเลิกภาษีศุลกากรทุกชนิดกับสินค้าที่มาจากประเทศกำลังพัฒนา มาตรการเดียวกันนี้ได้ใช้กับประเทศฮังการีเมื่อ 1 มกราคม 1972 ประเทศเชโกสโลวาเกียเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 1972 ประเทศบัลแกเรียเมื่อ 1 เมษายน 1972 และประเทศโปแลนด์ เมื่อ 1 มกราคม 1976 ส่วนประเทศเยอรมันตะวันออกนั้นไม่ได้เก็บภาษีศุลกากรอยู่แล้ว

ลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของข้อตกลงทางการค้าและเศรษฐกิจระหว่างประเทศสังคมนิยมและประเทศกำลังพัฒนาคือข้อตกลงระยะยาว การเปลี่ยนไปสู่ข้อตกลงระยะยาวเป็นเครื่องมือในการเพิ่มความมีเสถียรภาพของการค้าและความเจริญเติบโตที่ได้วางแผนไว้ สิ่งนี้จะบรรลุผลโดยการนำแผนการที่แท้จริงในข้อตกลงเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าที่กำหนดในช่วงเวลาที่ตกลงกัน แผนการเหล่านี้ทำให้ประเทศที่เกี่ยวข้องสามารถวางแผนการผลิตสินค้าล่วงหน้า ข้อตกลงทางการค้าระยะยาวยังสร้างเครื่องมือที่สำคัญในการป้องกันระบบเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาจากความผันผวนของตลาดทุนนิยม ในช่วงหลังของทศวรรษ 1970 และตอนต้นของทศวรรษ 1980 ประเทศ CMEA ได้มีข้อตกลงระยะยาวทางการค้าและเศรษฐกิจ และความร่วมมือทางเทคโนโลยีกับประเทศกำลังพัฒนาเกือบ 100 ประเทศ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับปี 1960 มีเพียง 50 ประเทศ

ในขอบเขตกว้างตามโครงสร้างของการค้าระหว่างประเทศของประเทศสังคมนิยมกับประเทศกำลังพัฒนาเช่นนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของประเทศคู่ค้าและลักษณะของความร่วมมือกัน ประเทศสังคมนิยมต้องคำนึงถึงความต้องการสินค้าจำเป็นบางอย่างของประเทศกำลังพัฒนา เมื่อประเทศสังคมนิยมมีข้อผูกมัดดังกล่าว เพื่อให้ประเทศกำลังพัฒนาเอาชนะความล่าช้า ประเทศ CMEA ได้ส่งสินค้าออกประเภทอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมากไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา ประเทศสังคมนิยมได้ส่งเครื่องจักร เครื่องมือและสินค้าอื่น ๆ ที่จำเป็นในการผลิต (ผลิตภัณฑ์เคมี ปุ๋ย วัตถุดิบก่อสร้าง และอื่น ๆ) ให้กับตลาดของประเทศคู่ค้าในเอเชีย แอฟริกา และลาตินอเมริกา ช่วงทศวรรษ 1970 เครื่องจักร เครื่องมือ และการอำนวยความสะดวก

ความสะดวกทางการขนส่งคิดเป็นจำนวน 33% ของต้นทุนทั้งหมดของสินค้าออกของประเทศ CMEA สำหรับข้อมูลของแต่ละประเทศ CMEA ดัชนีจะเปลี่ยนเป็น 20-24% สำหรับประเทศเชคโกสโลวาเกียและฮังการี 31-33% สำหรับประเทศรומาเนียและเยอรมันตะวันออก และ 56-58% สำหรับประเทศบัลแกเรียและโซเวียต ในปี 1980 การส่งสินค้ากลุ่มนี้เพิ่มขึ้นประมาณ 13 เท่าของปี 1960 และคิดเป็นเงินมากกว่า 4,000 ล้านรูเบิล (มากกว่า 5,000 ล้านดอลลาร์) จากจำนวนทั้งหมดนี้ประเทศโซเวียตส่งออกคิดเป็นเงิน 1,400 ล้านรูเบิล (1,800 ล้านดอลลาร์) การสร้างเครื่องมือให้กับธุรกิจภายใต้โครงการความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีขยายมากขึ้นทุกปี

เมื่อพิจารณาถึงความต้องการเพิ่มขึ้นของประเทศกำลังพัฒนาในเชื้อเพลิง วัตถุดิบ และสินค้าอื่น ๆ สำหรับใช้ในกระบวนการผลิต ในปี 1980 สินค้ากลุ่มนี้คิดเป็น 33% ของต้นทุนทั้งหมดของสินค้าออกของประเทศ CMEA ที่ส่งให้กับประเทศกำลังพัฒนา (เมื่อเปรียบเทียบกับ 26% ในปี 1960) ตัวอย่างเช่นในปี 1980 ประเทศ CMEA ส่งสินค้าออกไปให้ประเทศกำลังพัฒนาดังนี้คือ ถ่านหิน 1.6 ล้านตัน น้ำมันดิบ 3.7 ล้านตัน ผลิตภัณฑ์น้ำมัน 3.3 ล้านตัน ซีเมนต์มากกว่า 2 ล้านตัน และอื่น ๆ ประเทศสังคมนิยมได้ส่งสินค้าอุปโภคบริโภคประเภทอุตสาหกรรมและเครื่องบริโภคให้กับประเทศกำลังพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามสัดส่วนของสินค้าอุปโภคบริโภคที่ประเทศสังคมนิยมส่งให้กับประเทศกำลังพัฒนาลดลง เพราะอุตสาหกรรมเบาของประเทศกำลังพัฒนาก้าวหน้ามาก ในช่วงหลังทศวรรษ 1970 และต้นทศวรรษ 1980 สินค้าเหล่านี้ลดลงเหลือ $\frac{1}{5}$ ของต้นทุนทั้งหมดของสินค้าออก

สินค้าออกของประเทศ CMEA ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาได้รับสินค้าที่เขายังผลิตไม่ได้หรือผลิตได้ไม่เพียงพอ สินค้าเหล่านี้ถ้าซื้อจากประเทศอื่น ๆ จะต้องเสียต้นทุนสูงกว่าซื้อจากประเทศสังคมนิยม สินค้าเข้าจำนวนมากประเภทวัตถุดิบจากประเทศกำลังพัฒนา มีสัดส่วนลดลงในปัจจุบันนี้แต่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นมากกว่าปี 1960 ประมาณ 6 เท่า และมีหลายครั้งที่ประเทศ CMEA ได้ช่วยเหลือประเทศบราซิล โคลัมเบีย และคออสตาริกาเอาชนะปัญหาทางการตลาดของกาแฟเป็นต้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสินค้าเข้าของประเทศ CMEA ได้แสดงไว้ในตารางที่ 7.8¹²

12. Ibid, p. 25.

ตารางที่ 7.8 : แสดงสินค้าเข้าประเทศวัตถุดิบของประเทศ CMEA จากประเทศกำลังพัฒนา ในปี 1980 (คิดเป็นเปอร์เซ็นต์ของสินค้าเข้าทั้งหมด)

ประเทศ	ยาง	เส้นใยฝ้าย	ปอ	ขนสัตว์	หนังสัตว์(ดิบ)	กาแฟ	เมล็ดโกโก้	ยาสูบ(ดิบ)
CMEA ทุกประเทศ	87	39	99	20	19	98	86	22
บัลแกเรีย	92	32	100	—	2	78	86	7
เชโกสโลวาเกีย	95	32	100	17	14	99	7	19
เยอรมันตะวันออก	66	8	100	10	49	100	18	15
ฮังการี	98	44	100	6	13	100	100	28
โปแลนด์	40	23	100	13	3	100	100	30
โซเวียต	100	100	98	25	18	100	100	24

การเปลี่ยนแปลงอย่างมากเกิดขึ้นในโครงสร้างของสินค้าเข้าอันเป็นผลมาจากการที่ประเทศ CMEA เพิ่มการซื้อจากประเทศกำลังพัฒนา สินค้าเข้าเหล่านั้นได้แก่เชื้อเพลิง วัตถุดิบประเภทแร่ และโลหะ (น้ำมัน, แก๊ส, แร่เหล็ก, อะลูมิเนียม โลหะอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เหล็ก วัตถุดิบที่มีฟอสเฟต เป็นต้น) ในช่วงหลังทศวรรษ 1970 และต้นทศวรรษ 1980 สินค้าเหล่านี้คิดเป็นมูลค่า $\frac{2}{5}$ ของต้นทุนสินค้าเข้าทั้งหมดของประเทศสังคมนิยมจากประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งในช่วงต้นทศวรรษ 1960 มีมูลค่าเพียง $\frac{1}{5}$ ของต้นทุนทั้งหมดของสินค้าเข้า ในขณะที่ประเทศสังคมนิยมซื้อสินค้าดั้งเดิมเพิ่มขึ้นก็ได้เริ่มต้นซื้อสินค้าสำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูปเพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นว่าในช่วงหลังทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 มีแนวโน้มในการค้าระหว่างกันมากขึ้น ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ทำให้ประเทศสังคมนิยมซื้อสินค้าจากประเทศกำลังพัฒนามากขึ้นเพราะประเทศกำลังพัฒนา มีความสามารถในการผลิตสินค้าออกประเภทอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นและประเทศ CMEA ต้องการสั่งซื้อสินค้าอุตสาหกรรมประเภทใช้แรงงานมากจากประเทศกำลังพัฒนา เนื่องจากแรงงานในประเทศ CMEA ขาดแคลน นอกจากนี้ในการประชุมของ UNCTAD ประเทศ CMEA ได้ตกลงจะใช้รายได้จากสินค้าออกซื้อสินค้าอุตสาหกรรมสำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูปจากประเทศกำลังพัฒนา ผลของนโยบายนี้ทำให้สินค้าเข้าของ CMEA จากประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มขึ้นทุกปี ในปี 1980 คิดเป็นมูลค่า 1,000 ล้านดอลลาร์

อย่างไรก็ตามในขนาดปริมาณและชนิดของสินค้าเข้าประเภทสำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูปของประเทศ CMEA จากประเทศกำลังพัฒนาจะเพิ่มขึ้นอย่างมาก แต่ก็ยังมีปัญหาที่ยังไม่ได้แก้ไขคือ สินค้าที่มาจากแต่ละประเทศมีความแตกต่างทางด้านคุณภาพ การกระจายการค้าระหว่าง

ประเทศ CMEA และประเทศกำลังพัฒนาแต่ละประเทศเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยดังนี้คือ ความสัมพันธ์ดั้งเดิมทางการค้าที่มีอยู่ มาตรการทางด้านการศึกษาปฏิบัติของประเทศที่ต้องการขยายการค้าระหว่างกัน เป็นต้น

ในช่วงต้นทศวรรษ 1980 การค้าของ CMEA กับประเทศเอเชีย ออฟริกา และลาตินอเมริกามีมากกว่า 50%, 30% และ 15% ตามลำดับ ผลประโยชน์อย่างมากของความร่วมมือทางการค้าจะนำไปสู่การสร้างการติดต่อทางการค้าโดยตรง(ไม่มีคนกลาง)ระหว่างองค์กรค้าระหว่างประเทศของ CMEA กับธุรกิจของประเทศในประเทศกำลังพัฒนา ประสิทธิภาพของการแลกเปลี่ยนทางการค้าของประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มขึ้น เพราะกำไรจากการค้าระหว่างประเทศถูกกำหนดโดยราคาของสินค้าและบริษัทใด(ของประเทศหรือต่างชาติ) การติดต่อโดยตรงของประเทศ CMEA เร่งให้มีการตั้งบริษัทการค้าระหว่างประเทศของรัฐในประเทศกำลังพัฒนา ตัวอย่างเช่นในอินเดียได้ตั้งตัวแทนทางการค้ากับประเทศ CMEA ในรูปของบริษัทที่มีชื่อว่า State Trading Corporation of India Ltd., The Mineral and Metal Trading Corporation of India Ltd., และอื่น ๆ ในการค้ากับประเทศกำลังพัฒนานั้นประเทศสังคมนิยมจะได้รับผลประโยชน์จากการแบ่งงานระหว่างประเทศเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต

7.3 แบบแผนการค้าภายในกลุ่ม CMEA

มันเป็นสิ่งยากที่จะวิเคราะห์แรงจูงใจเบื้องหลังของแบบแผนการค้าทางภูมิศาสตร์ภายในกลุ่ม เพราะมีปัจจัยทางการเมืองที่ไม่ทราบสำคัญกว่า ในหัวข้อนี้จึงพิจารณาเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจ แนวความคิดเกี่ยวกับการกระจายการค้าที่แท้จริงของประเทศ CMEA ที่มีต่อกัน อาจจะได้รับจากข้อมูลในตารางที่ 7.9 และ 7.10¹³

13. Frederic L. Pryor, op. cit., p. 187

ตารางที่ 7.9 : แสดงสัดส่วนของมูลค่าการค้าของประเทศ CMEA กับประเทศยุโรปตะวันออก
คิดเป็นเปอร์เซ็นต์

ปี	บัลแกเรีย	เชกโกสโลวาเกีย	เยอรมันตะวันออก	ฮังการี	โปแลนด์	รูมาเนีย	捷克斯	โซเวียต
1938	30	17	3 (11)	23	12	25	7 (15)	7
1940	23	16	37 (-)	19	19	41	20	-
1950	31	25	33 (39)	35	32	32	31	50
1951	33	27	28 (30)	32	30	28	29	-
1952	30	31	28 (30)	37	31	31	31	-
1953	33	36	26 (28)	35	33	37	32	-
1954	39	30	25 (27)	34	29	26	29	-
1955	38	29	26 (29)	32	27	27	28	53
1956	31	27	25 (26)	30	26	25	27	50
1957	28	26	22 (24)	33	25	22	25	54
1958	29	28	22 (25)	33	25	20	26	52
1959	27	28	23 (26)	32	26	25	21	47
1960	27	29	29	25 (28)	32	26	27	44

ตารางที่ 7.10 : แสดงสัดส่วนของมูลค่าการค้าของประเทศ CMEA กับประเทศโซเวียต

ปี	บัลแกเรีย	เชกโกสโลวาเกีย	เยอรมันตะวันออก	ฮังการี	โปแลนด์	รูมาเนีย	捷克斯
1938	0	3	1 (2)	0	1	0	1 (2)
1946	55	16	38 (-)	16	22	31	23
1950	54	27	40 (47)	27	27	52	33
1951	58	30	46 (49)	29	25	50	35
1952	57	35	42 (45)	30	32	54	38
1953	50	36	46 (49)	34	34	46	39
1954	45	37	44 (48)	31	38	54	39
1955	46	34	38 (43)	22	32	47	35
1956	47	32	41 (46)	24	31	48	36
1957	54	34	45 (51)	29	31	48	38
1958	54	33	43 (49)	27	26	51	37
1959	52	36	45 (51)	29	30	47	39
1960	-	34	43 (48)	30	30	40	36

จากข้อมูลในตารางทั้ง 2 สรุปได้ดังนี้คือ ประการแรก การเปลี่ยนทิศทางการค้าใหม่ ทำให้การค้าระหว่างไซเวียตกับยุโรปตะวันออกเพิ่มขึ้น ยกเว้นประเทศเยอรมันตะวันออกที่สัดส่วนการค้ากับประเทศยุโรปตะวันออกมีน้อย ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการค้าทำให้สัดส่วนการค้าสูงสุดในปี 1953 (ค่าเฉลี่ยสูงสุด 32%) ซึ่งเป็นปีแรกของ New Course และจากการวิเคราะห์แบบแผนการค้าของแต่ละประเทศอย่างละเอียดแสดงว่าการคาดคะเน “วงจรการค้าที่เล็ก” ของประเทศรุมานีเย ฮังการี และบัลแกเรีย และ “วงจรการค้าที่ใหญ่กว่า” ของประเทศเชโกสโลวาเกีย เยอรมันตะวันออกและโปแลนด์ ไม่ปรากฏเป็นจริง

อิทธิพลทางเศรษฐกิจที่มีต่อการตัดสินใจของประเทศในกลุ่มที่จะทำการค้ากับประเทศอื่น ๆ ในกลุ่มมี 2 ประเภทคือ พลังทางเศรษฐกิจดั้งเดิม เช่นแบบแผนการผลิต ราคา เป็นต้น และปัจจัยเนื่องมาจากสถาบันภายในกลุ่มที่แปลกประหลาดสำหรับการดำเนินการค้า โดยแท้จริง โครงสร้างของการผลิตและสภาพของวัตถุดิบที่มีอยู่ในแต่ละประเทศเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการเลือกประเทศคู่ค้า วัตถุดิบและเชื้อเพลิงเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของไซเวียตที่ส่งไปยังประเทศยุโรปตะวันออกที่ขาดแคลนแล้ว อย่างไรก็ตามโปแลนด์และเชโกสโลวาเกียสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องแร่มากกว่าประเทศเยอรมันตะวันออก ฮังการีและรุมานีเย ในทำนองเดียวกัน ประเทศเยอรมันตะวันออกอยู่ในฐานะที่ดีกว่าประเทศโปแลนด์ที่จะเสนอขายเครื่องจักรให้กับประเทศไซเวียตและบัลแกเรีย สถานการณ์ที่เผชิญผู้วางแผนการค้าระหว่างประเทศในประเทศยุโรปตะวันออกต่าง ๆ ไม่ใช่เฉพาะแต่ปัญหาที่ผู้ส่งออกและสั่งเข้าจะต้องเผชิญกับตลาดที่มีการแข่งขันอย่างสมบูรณ์ซึ่งจะคำนึงเฉพาะความยืดหยุ่นของอุปสงค์และอุปทาน ในหลายกรณีที่มีประเทศเดียวเป็นเพียงผู้ส่งออกในสินค้านั้นแต่เพียงประเทศเดียวในกลุ่ม ตัวอย่างเช่นในปี 1958 นั้น 50% ของสินค้าออกของไซเวียตที่ส่งไปโปแลนด์เป็นสินค้าที่โปแลนด์ไม่สามารถสั่งได้จากประเทศอื่น ๆ ของ CMEA ในทำนองเดียวกันประเทศไซเวียตก็ต้องอาศัยสินค้า 2-3 ชนิดจากประเทศ CMEA อื่น ๆ

การพิจารณาทางด้านคุณภาพ (qualitative) ของโครงสร้างการผลิตในบางกรณีมีความสำคัญมากกว่าความสำคัญทางการเมืองของการกำหนดทิศทางการค้าไปสู่ประเทศคู่ค้าในกลุ่ม CMEA เฉพาะบางประเทศ ตัวอย่างเช่นการค้ากับสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นเป้าหมายทางการเมืองของเยอรมันตะวันออก และในช่วงที่สองของแผนห้าได้กำหนดให้ทำการค้ากับสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นส่วนหนึ่งของการค้ากับประเทศสังคมนิยมทั้งหมด คือควรที่จะเพิ่มจาก 10% ในปี 1955 เป็น 17% ในปี 1960 อย่างไรก็ตามในปี 1958 สัดส่วนที่แท้จริงลดลงเหลือ

9% เพราะสินค้าออกของสาธารณรัฐประชาชนจีนมีประโยชน์เพียงเล็กน้อยต่อประเทศเยอรมันตะวันตก ด้วยวิธีพิจารณาโครงสร้างการผลิตดังกล่าว การพิจารณาในเรื่องราคาจึงมีความสำคัญในขอบเขตเล็ก ๆ เฉพาะในการตัดสินใจเลือกประเทศคู่ค้าของกลุ่มเท่านั้น ถ้าราคามีบทบาทที่แท้จริงก็สามารถจะคาดคะเนได้ว่าประเทศใดที่ถูกระบุโดยประเทศโซเวียตลำเอียงก็สามารถจะสั่งซื้อสินค้าเข้าจากโซเวียตในสัดส่วนที่น้อยด้วย และสินค้าเข้าชนิดนั้นต้องไม่ใช่สินค้าที่โซเวียตเป็นผู้ส่งออกผู้เดียว แต่ข้อสมมติฐานนี้ยังไม่สามารถทดสอบได้กับข้อมูลที่มีอยู่

สถาบันพิเศษของการค้าภายในกลุ่มมีอิทธิพลต่อการเลือกประเทศคู่ค้าด้วย ถึงแม้ว่าการเจรจาทางการค้าจะมีการกระจายอำนาจหลังปี 1955 รายการความต้องการและการเจรจาในระดับสูงขั้นสุดท้ายสำหรับสัญญาการค้าทั่วไปยังคงมีบทบาทสำคัญ มีการพัฒนาเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เพราะยังมีลักษณะตลาดของผู้ขายอยู่ในกลุ่ม แต่ละประเทศได้พยายามเจรจากับประเทศคู่ค้าที่ใหญ่ที่สุดก่อน เพื่อจะสามารถได้รายการที่เขาต้องการมากที่สุดก่อน ตัวอย่างเช่นประเทศเยอรมันตะวันตกได้เซ็นสัญญาระยะยาวของทั้งช่วงแรกและช่วงที่สองของแผนห้าปีในลำดับที่ใกล้เคียงกับลำดับความสำคัญของประเทศนั้นในการค้ากับกลุ่ม ปัจจัยทางสถาบันเช่นนี้มีผลเกิดขึ้นหลายประการคือ ประการแรกเกิดผู้นำราคาทางการค้าแบบพิเศษ ประการที่สอง ทำให้คนคิดว่าประเทศที่มีศักยภาพทางการค้าทั้งหมดน้อยกว่า จะมีสัดส่วนของการค้าที่ต่ำกว่า เพราะเขาได้เริ่มต้นเจรจาทางการค้าช้ากว่า

นักเศรษฐศาสตร์ชาวตะวันตกจำนวนมากได้ให้ความสำคัญของแบบแผนการค้าแบบทวิภาคีเป็นปัจจัยตัวหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการค้าภายในกลุ่ม การค้าแบบทวิภาคีเกิดจากระบบของการเจรจาแบบสองฝ่าย ซึ่งคำถามนี้ยังเป็นคำถามทางเชิงประจักษ์ว่าการเจรจาทางการค้าแบบสองฝ่ายของประเทศในกลุ่มจะนำไปสู่การค้าแบบทวิภาคีหรือไม่ การที่จะตอบคำถามนี้ได้ต้องใช้การสำรวจแบบเชิงประจักษ์ แต่เรามีวิธีวัดขนาดของการค้าวิธีหนึ่งว่าจะเป็นการค้าแบบทวิภาคีหรือพหุภาคีโดยใช้ค่าจำกัดความและสูตรง่ายต่อไปนี้คือ¹⁴

$$\text{ขนาดของการค้าแบบพหุภาคี} = \frac{\sum_1^n (I_j - i_j)}{\sum_1^n (I_j + i_j)}$$

โดยใช้เฉพาะค่า absolute (คือบวก)

ซึ่ง 1.....n	=	ประเทศคู่ค้า
1	=	สินค้าออก
i	=	สินค้าเข้า

¹⁴. Ibid, pp. 190-191.

สูตรนี้ใช้วัดขนาดของการค้าแบบพหุภาคีจากผลขั้นสุดท้าย ตัวอย่างเช่นพ่อค้าชาวฝรั่งเศส อาจจะทำกาการค้าต่อกับพ่อค้าเยอรมันและอังกฤษโดยไม่มีข้อจำกัด ถ้าการค้าของฝรั่งเศสในขั้นสุดท้ายสมมูลกับแต่ละประเทศ การค้าของฝรั่งเศสก็เป็นแบบทวิภาคีตามสูตรนี้ นอกจากนี้ในสูตรเราใช้ชื่อเดียวว่าการค้าแบบพหุภาคีไม่ว่าจะเป็นการค้ากับ 2 ประเทศ หรือ 3 ประเทศ เราสามารถอธิบายการใช้สูตรดังกล่าวจาก 2 ตัวอย่างต่อไปนี้ โดยตัวอย่างแรกเป็นการค้าที่ประเทศ A มีการค้าแบบพหุภาคีอย่างสมบูรณ์ ตัวอย่างที่สองเป็นการค้าที่ประเทศ X มีการค้าแบบทวิภาคีอย่างสมบูรณ์

ตัวอย่างแรก		ตัวอย่างที่สอง	
สินค้านำเข้า	สินค้านำออก	สินค้านำเข้า	สินค้านำออก
ประเทศ A	—	ประเทศ X	—
ประเทศ B	100	ประเทศ Y	50
ประเทศ C	100	ประเทศ Z	50
	100		100
ขนาดของการค้าแบบพหุภาคี = $\frac{100 + 100}{100 + 100} = 1.00$		ขนาดของการค้าแบบพหุภาคี = $\frac{0 + 0}{100 + 100} = 0.00$	

ถ้าเราใช้สูตรนี้กับการค้าระหว่างประเทศยุโรปตะวันออก และกับการค้าระหว่างประเทศ ตลาดรวมจะได้ผลดังตาราง

ตารางที่ 7.11 : แสดงขนาดของการค้าแบบพหุภาคีของกลุ่มประเทศยุโรปตะวันออกและตลาดร่วม

ปี	ประเทศยุโรปตะวันออก	ประเทศตลาดร่วม (common market)
1948	0.09	0.13
1950	0.11	0.20
1951	0.08	0.15
1952	0.06	0.11
1953	0.08	0.15
1954	0.08	0.16
1955	0.10	0.14
1956	0.09	0.15
1957	0.12	0.15
1958	0.10	0.11
1959	0.09	0.09
1960	0.08	0.10
เฉลี่ย 1950-1955	0.09	0.15
เฉลี่ย 1955-1960	0.10	0.12

จากตารางที่ 7.11 ถึงแม้ว่าประเทศในตลาดร่วมมีขนาดของการค้าแบบพหุภาคีมากกว่าประเทศยุโรปตะวันออก ในบางปีความแตกต่างจะมีน้อยมาก การค้าแบบพหุภาคีเกิดขึ้นได้ในประเทศ CMEA ดังนั้นคือ ประการแรกการเซ็นสัญญาการค้าแบบทั่วไปไม่ได้เป็นเครื่องยืนยันว่าการค้าจะดำเนินไปตามลักษณะนั้นโดยธุรกิจการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งได้มีหลักฐานปรากฏว่ามีความแตกต่างในการค้าตามสัญญาทั่วไปกับการค้าที่แท้จริงซึ่งประเทศเยอรมันตะวันออกได้ทำการค้ากับประเทศอัลบาเนีย ประการที่สองการค้าแบบพหุภาคีอาจจะเกิดขึ้นโดยผ่านเงินช่วยเหลือทางด้านสินเชื่อ และการเปลี่ยนแปลงดุลการค้า(อาจอาศัยความช่วยเหลือของธนาคารระหว่างประเทศ) ซึ่งเหตุผลทั้ง 2 ประการนี้มีความยุ่งยากในทางด้านบริหาร ฉะนั้นหลังจากปี 1954 ประเทศ CMEA ได้เรียกร้องให้มีการใช้ multilateral clearing arrangement โดยให้ตัวแทนของทุกประเทศมีการพบปะเจรจาทางการค้า ตัวแทนเหล่านี้จะมาพร้อมกันโดยมีรายการของสินค้าที่ต้องการและสินค้าส่วนเกิน ตัวแทนก็จะทำการติดต่อทางการค้าแบบพหุภาคี

7.4 บทสรุป

7.4.1 เราสามารถแบ่งแยกแบบแผนการค้าระหว่างตะวันออกกับตะวันตกออกเป็นช่วง ๆ ดังนี้คือ ช่วงสงครามเย็น (1945 ถึงกลางทศวรรษ 1950) การค้าระหว่าง 2 กลุ่มลดลง เพราะประเทศสังคมนิยมต้องการฟื้นฟูประเทศใหม่ และเหตุผลทางการเมือง ช่วงที่สองคือสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 20 การค้าระหว่าง 2 กลุ่มเพิ่มขึ้นหลังจากปี 1955 โดยมีการจัดตั้งองค์การทางเศรษฐกิจใหม่ และมีการเสนอข้อตกลงทางการค้าเพื่อขยายการค้า ช่วงที่สามคือช่วงทศวรรษ 1960 ประเทศยุโรปตะวันออกหันมาทำการค้ากับประเทศตะวันตกมากขึ้นเพราะระดับการพัฒนาเจริญเติบโตช้า จึงต้องการจะนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากตะวันตกเข้าประเทศ รวมทั้งขอกู้เงินจากต่างประเทศ การค้าในช่วงนี้จะมีการผ่อนคลายการควบคุมทางการค้ามากกว่าก่อน

7.4.2 แบบแผนการค้าของ CMEA กับประเทศกำลังพัฒนาที่ไม่ใช่สังคมนิยม ตอนแรกของทศวรรษ 1950 การค้าจะลดลงมาก แต่ในช่วงหลังของทศวรรษ 1950 การค้าเพิ่มขึ้นมาก ทำให้ประเทศ CMEA สามารถลดการพึ่งพาประเทศโซเวียต สินค้าที่ประเทศกำลังพัฒนาขายให้กับประเทศ CMEA จะเป็นสินค้าขั้นปฐม และประเทศ CMEA ขายสินค้าประเภทอุตสาหกรรม เช่น เครื่องจักร เป็นต้น ให้กับประเทศกำลังพัฒนา นอกจากนั้นในระยะหลังมีการทำข้อตกลงทางการค้าระยะยาว

7.4.3 การค้าภายในกลุ่ม CMEA ประเทศ CMEA หันมาทำการค้ากับโซเวียตมากขึ้น ปัจจัยที่มีผลทำให้ประเทศ CMEA หันมาทำการค้ากันเอง เพราะลักษณะการผลิต ระบบราคา และสถาบันการค้าระหว่างประเทศซึ่งผิดแปลกกว่าประเทศอื่น และการค้าภายในกลุ่มจะเป็นแบบทวิภาคี

7.5 คำถาม

7.5.1 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจจะอะไรบ้างที่ทำให้มีการค้าระหว่างประเทศตะวันออกกับตะวันตก จงอธิบาย

7.5.2 พฤติกรรมทางการค้าระหว่างประเทศตะวันออกกับตะวันตก มีอย่างไรบ้าง จงอธิบาย

7.5.3 ขอบข่ายงานของการค้าระหว่างประเทศตะวันออกกับตะวันตกมีความสลับซับซ้อนมาก การดำเนินงานการค้าจะทำได้อย่างไร จงอธิบาย

7.5.4 แบบแผนการค้าของ CMEA กับประเทศกำลังพัฒนาที่ไม่ใช่สังคมนิยมมีลักษณะอย่างไรบ้าง จงอธิบาย

7.5.5 ปัจจัยทางเศรษฐกิจจะอะไรบ้างที่ทำให้ประเทศ CMEA หันมาทำการค้าภายในกลุ่มกันเอง จงอธิบาย

หนังสือที่ควรอ่านประกอบ

- Friesen**, Connie M. *The Political Economy of East- West Trade*. New York : Praeger. Publishers, 1976.
- Holzman, Franklyn D. *International Trade Under Communism* : Politics and Economics. London : The Macmillan Press Ltd, 1976.
- Kostecki, M.M. *East- West Trade and The GATT System*. London : The Macmillan Press Ltd, 1979.
- Olshany, Anatoly and **Zevin**, Leon. *CMEA Countries and Developing States* : Economic cooperation. Moscow : Progress Publisher, 1984.
- Pryor**, Frederic L. *The Communist Foreign Trade System*. Connecticut : Greenwood Press, 1982.
- Starr**, Robert. *East- West Business Transactions*. New York : Praeger Publishers, 1974.